

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

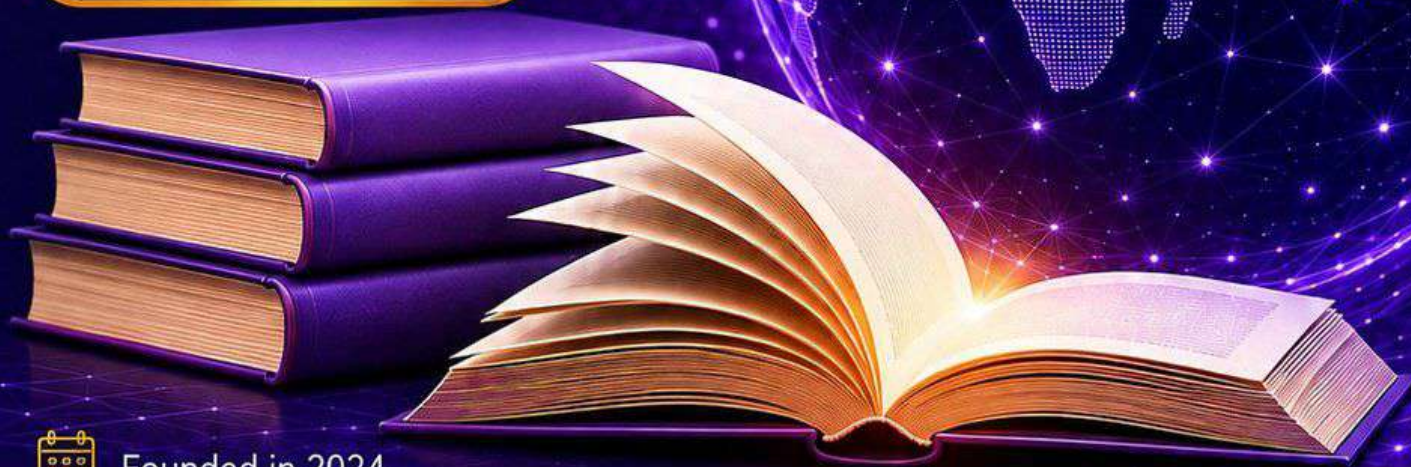
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

THOMAS HARDY VA XURSHID DO'STMUHAMMAD ASARLARIDA TABIAT VA JAMIYAT MUNOSABATINING BADIY-FALSAFIY TALQINI

Qodirova Madina Boynazar qizi

Qarshi shahar 31-son umumta'lim maktabi, o'qituvchi.

e-mail: madinaqodirova@webster.edu ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3771-6382>

Annotatsiya.

Maqolada Thomas Hardy va Xurshid Do'stmuhammad nasrida tabiat va jamiyat munosabatining badiiy-falsafiy talqini qiyosiy-tipologik yo'nalishda o'rganiladi. Hardy tahlili "The Return of the Native", "Tess of the d'Urbervilles" va "Far from the Madding Crowd" romanlaridagi Egdon Heath, dala, fasl, bo'ron va texnika obrazlariga; Do'stmuhammad tahlili esa "Bozor", "Jajman", "Nigoh" hamda "So'roq" asarlaridagi bozor makoni, zoomorf timsol, mikrotasvir va qishloq muhitiga tayangan. Ekotanqid, germenevtik tahlil, yaqin o'qish va semiotik yondashuv vositasida tabiiy makonning syujet yaratishi, qahramon ruhiyatini sinashi, ijtimoiy me'yorlarni fosh etishi hamda axloqiy baho hosil qilishi ko'rsatildi. Tadqiqot natijasiga ko'ra, Hardyda tabiat inson rejasiga bo'ysunmaydigan uzoq tarixiy vaqt va mustaqil mavjudlik sifatida namoyon bo'ladi; Do'stmuhammadda esa tabiiy va hayvoniy obrazlar ijtimoiy ongda ochko'zlik, befarqlik va ichki begonalashuvni ko'rsatadigan ramziy "indikator"ga aylanadi. Ikki adibning poetikasi turlicha bo'lsa-da, ularni birlashtiradigan nuqta shundaki, tabiatga faqat resurs, insonga esa faqat manfaat vositasi sifatida qarash oxir-oqibat jamiyatning o'zini ma'naviy yemiradi. Maqolada ushbu fikr ikki jadval va umumlashtiruvchi sxema orqali tizimlashtirildi.

Kalit so'zlar: tabiat, jamiyat, ekotanqid, badiiy makon, peyzaj, Wessex, bozor, ramz, grotesk, axloqiy mas'uliyat, Thomas Hardy, Xurshid Do'stmuhammad.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПРИРОДЫ И ОБЩЕСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТОМАСА ХАРДИ И ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Кодирова Мадина Бойназар кизи

Средняя общеобразовательная школа № 31 города Карши, преподаватель.

Аннотация.

В статье в сравнительно-типологическом аспекте исследуется художественно-философская интерпретация отношений природы и общества в прозе Томаса Харди и Хуршида Дустмухаммада. Материалом служат романы «Возвращение на родину», «Тэсс из рода д'Эрбервиллей», «Вдали от обезумевшей толпы», а также произведения «Базар», «Джаман», «Взгляд» и «Допрос». На основе экокритического, герменевтического и семиотического подходов раскрываются активная функция пейзажа, связь пространства с психологией героя, социальный смысл техники и рынка, символика природных и зооморфных образов. У Харди природа предстает самостоятельной силой и масштабом времени, у Дустмухаммада — нравственным индикатором деформаций общественного сознания.

Ключевые слова: природа, общество, экокритика, художественное пространство, пейзаж, рынок, символ, гротеск, Томас Харди, Хуршид Дустмухаммад.

THE ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NATURE AND SOCIETY IN THE WORKS OF THOMAS HARDY AND KHURSHID DO'STMUHAMMAD

Qodirova Madina Boynazar qizi

Secondary School No. 31, Karshi City, Teacher.

Abstract.

This article offers a comparative study of the artistic and philosophical relationship between nature and society in the prose of Thomas Hardy and Khurshid Dostmuhammad. It examines the active role of Egdon Heath, rural labour, seasonal rhythm and machinery in Hardy's *The Return of the Native*, *Tess of the d'Urbervilles* and *Far from the Madding Crowd*, and compares them with the market space, zoomorphic imagery and moral symbolism of Dostmuhammad's *Bozor*, *Jajman*, *Nigoh* and *So'roq*. Ecocritical,

hermeneutic, semiotic and close-reading methods show that Hardy presents nature as a non-human scale of time that tests individual desire, whereas Dostmuhammad uses natural and grotesque signs to expose greed, indifference and social alienation. Both writers criticise progress when economic mechanisms cease to serve life and begin to govern it.

Keywords: nature, society, ecocriticism, artistic space, landscape, market, symbolism, grotesque, moral responsibility, Thomas Hardy, Khurshid Dostmuhammad.

Kirish. Tabiat va jamiyat munosabati adabiyotda faqat peyzaj masalasi emas. Tog', dala, shamol, hayvon yoki yomg'ir tasviri qahramon yashayotgan olamning axloqiy tuzilishini ham ko'rsatadi. Inson yerga qanday munosabatda bo'lsa, ko'pincha mehnatga, boshqa odamga va o'z kelajagiga ham shunday munosabatda bo'ladi. Shu sababli ekologik mazmunni asardagi "tabiat haqida gap" bilangina cheklash yetarli emas: muhim jihat tabiatning syujet, xarakter va ijtimoiy baho hosil qilishdagi ishtirokidir. Ekotanqid adabiyot bilan jismoniy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni "yer markazli" nuqtayi nazardan o'rganadi [7, XVIII-XIX-b.].

Thomas Hardy yashagan Viktoriya davrida Angliya qishlog'i sanoatlashuv, temiryo'l, bozor va sinfiy tabaqalanish ta'sirida tez o'zgardi. Uning Wessex deb atalgan badiiy hududi real Dorset manzaralariga tayanadi, biroq oddiy geografik xarita bo'lib qolmaydi: u tarix, xotira, urf-odat, mehnat va tabiiy ritm bir-biriga tutashgan ma'naviy makondir. Hardy qahramonlari ko'pincha faqat odamlar bilan emas, fasl, masofa, ob-havo, tuproq va o'zlari tushunmagan ijtimoiy qonunlar bilan ham munosabatga kirishadi [10].

Xurshid Do'stmuhammad nasrida esa tabiat ko'pincha keng epik manzara tarzida emas, siqiq va bezovta belgilar orqali ko'rinadi. "Bozor"dagi tirband makon, "Jajman"dagi g'ayritabiiy maxluq, ayrim hikoyalardagi hasharot, chang, issiq yoki texnika detali jamiyat ruhiyatini tashqariga chiqaradi. Real hayotda ko'z ilg'amaydigan ma'naviy kasallik ramz va grotesk vositasida ko'rinadigan shakl oladi. Adibning psixologik tasvir va ramziy obrazga moyilligi o'zbek nasrida yangi badiiy izlanishlar bilan bog'liq ekani tadqiqotlarda ham qayd etilgan [12; 14].

Mavzuning dolzarbligi ikki yozuvchi o'rtasidagi bevosita ta'sirni izlashda emas, turli davr va madaniyatlarda shakllangan o'xshash muammoni qiyoslashdadir. Hardy sanoatlashayotgan qishloqni, Do'stmuhammad esa bozor munosabatlari kuchaygan zamonaviy jamiyatni tasvirlaydi. Har ikkala holatda insonning tabiiy va axloqiy chegarani unutishi begonalashuvni kuchaytiradi. Maqolaning maqsadi — tabiat obrazining badiiy vazifalarini aniqlash, makon va xarakter aloqasini ochish, taraqqiyot tanqidining mazmunini qiyoslash hamda ikki adib poetikasidagi mushtarak va milliy jihatlarni asoslashdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ILMIY YANGILIK

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, ekotanqidiy, germeneytik va semiotik usullar uyg'un qo'llandi. Yaqin o'qish usuli yordamida peyzajning qaysi nuqtada qahramon qaroriga ta'sir qilishi, texnika yoki bozor detalining qanday ma'no yig'ishi, takroriy obrazlarning syujet oxiridagi vazifasi kuzatildi. Qiyosiy tahlilda asarlar tenglashtirilmadi; aksincha, bir xil savolning turli poetik javoblari ajratildi. Bu yondashuv Hardy landshaftini Do'stmuhammad ramziga shunchaki o'xshatishdan saqlaydi.

Maqolaning ilmiy yangiligi tabiat-jamiyat munosabatini "muvozanat – buzilish – axloqiy tanlov – oqibat" modeli asosida tavsiflashda ko'rinadi. Hardyda mazkur zanjir ko'proq makon va fasl orqali, Do'stmuhammadda esa bozor, zoomorf timsol va ichki so'roq orqali yuzaga chiqadi. Shuningdek, "Jajman"dagi iste'mol motivi faqat ochko'zlik ramzi emas, balki cheksiz talabni tabiiy me'yor o'rniga qo'ygan ijtimoiy muhitning o'zini ko'paytiruvchi mexanizmi sifatida talqin qilindi.

"The Return of the Native" romanining ilk bobida odamlar emas, Egdon Heath tasvirlanadi. Bu kompozitsion tanlovning o'ziyoq makonning ikkinchi darajali fon emasligini bildiradi. Sahraning yuzida vaqt deyarli iz qoldirmaydi; inson hayoti esa uning yonida juda qisqa ko'rinadi. Bo'ron "uning oshig'i", shamol "uning do'sti" sifatida berilishi tabiatni inson kayfiyatini bezaydigan manzara emas, o'z holati va ritmiga ega mavjudlik darajasiga ko'taradi [1, I kitob, 1-bob]. Biroq Hardy tabiatni sodda qilib "yaxshi", jamiyatni "yomon" deb ajratmaydi. Egdon kim uchundir uy, kim uchundir qamoq, yana kim uchundir sabr va mehnat makonidir.

Eustacia Vye sahrani o'z orzulariga qarshi qo'yilgan to'siq deb o'qiydi. Uning Parij, yorug'lik va tashqi jozibaga intilishi tabiiy istak bo'lishi mumkin, lekin u Egdonni tushunishga emas, undan qochishga urinadi. Clym Yeobright esa Parijdagi savdo muhitidan qaytib, bilimni mahalliy odamlarga xizmat qildirishni istaydi. Shunday qilib, bir makon ikki xil ma'naviy pozitsiyani ochadi: Eustacia uchun tabiat — yetishmovchilik belgisi, Clym uchun esa hayotning asl mezoniga qaytish imkoniyati. Ularning fojiasi sahraning "qasdidan" emas, istak, noto'g'ri talqin va ijtimoiy kutishlarning to'qnashuvidan tug'iladi [9, 115–117-b.].

"Tess of the d'Urbervilles"da tabiatning axloqiy roli yanada nozik. Talbothaysdagi bahor va yoz Tessning qisqa muddatli erkinlik va muhabbat tuyg'usiga hamohang bo'lsa, Flintcomb-Ashdagi sovuq, toshloq yer va shamol uning jismoniy holdan toyishini kuchaytiradi. Eng keskin detal xirmon mashinasidir. Hardy uni ayollar xizmat qilayotgan "qizil zolim" sifatida tasvirlaydi [2, 47-bob]. Mashina o'z-o'zicha yovuz emas; fojia uning ritmi inson tanasi, charchoq va ayol mehnatining chegarasini tan olmaganda boshlanadi. Tabiiy mehnat industrial intizomga aylantirilib, odam mexanizmning davomiga tushib qoladi.

Tessning hayotini jamiyat "poklik", nasab va obro' mezonlari bilan hukm qiladi. Tabiat esa bu hukmni tasdiqlamaydi. Qahramonning onalik, muhabbat va tirik qolishga intilishi hayotning o'ziga xos davomiyligini ifodalaydi; jamiyat yaratgan ikkiyuzlama axloq esa uni aybga aylantiradi. Shu sababli romandagi tabiat romantik panoh emas, sun'iy ijtimoiy hukm bilan tirik hayot o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadigan o'lchovdir. Tessning fojiasi "tabiiy gunoh"dan emas,

odamlar ishlab chiqqan qat'iy, ammo adolatsiz tasniflardan kelib chiqadi.

"Far from the Madding Crowd"da Gabriel Oakning kuchi tabiatni bo'ysundirishda emas, uning belgilarini o'qishda namoyon bo'ladi. U qo'ylarning holati, shamol yo'nalishi, osmon rangi va namlikni bir butun tizim sifatida sezadi. Bo'ron oldidan hosil g'aramlarini yopish zarurligini faqat u anglaydi; mast bo'lib qolgan jamoa esa xavfni kech payqaydi [3, 37-bob]. Gabrielning mehnati "insonning tabiat ustidan g'alabasi" emas, mas'uliyatli hamkorlikdir. U tabiiy kuchni to'xtatmaydi, ammo kuzatish va tajriba orqali zararni kamaytiradi.

Hardyda tabiat uch qatlamda ishlaydi: uzoq vaqt mezoni sifatida inson kibrini kichraytiradi; psixologik sinov sifatida qahramonning muhitga munosabatini ochadi; ijtimoiy mezon sifatida esa sanoat, sinf va patriarxal qonunlarning tirik hayotga zid nuqtalarini ko'rsatadi. Shu jihatdan uning fojialari sof fatalizm emas. Tasodif va ob-havo muhim, lekin ular ijtimoiy adolatsizlik hamda shaxsiy qaror bilan qo'shilgandagina halokatli kuchga aylanadi.

1-jadval. Thomas Hardy romanlarida tabiat obrazining tahliliy funksiyalari

Asar va tayanch obraz	Tabiatning badiiy vazifasi	Ijtimoiy ziddiyat	Falsafiy natija
The Return of the Native - Egdon Heath	Makon syujetning faol subyekti; inson istagini vaqt va masofa bilan sinaydi.	Shahar jozibasi, mahalliy hayot, begonalashuv.	Muhitni tushunmaslik istakni fojiali qarorga aylantiradi.
Tess of the d'Urbervilles - fasl va xirmon mashinasi	Tabiiy ritm bilan mexanik ritm qarama-qarshiligini beradi.	Sinfy, gender va mehnat adolatsizligi.	Jamiyat hukmi tirik hayot haqiqatidan uzoqlashadi.
Far from the Madding Crowd bo'ron va ferma	Kuzatish, tajriba va ekologik mas'uliyatni namoyon qiladi.	Beparvolik va jamoaviy mas'uliyatsizlik.	Tabiat bilan hamkorlik barqarorlikning amaliy shartidir.

Xurshid Do'stmuhammad asarlarida tabiat Hardy romanlaridagidek keng ufqli peyzaj bo'lib doimo oldinga chiqmaydi. Aksincha, u ko'pincha tirik organizmga o'xshagan makon, g'alati maxluq, mayda jonzot yoki bezovta detal shaklida paydo bo'ladi. Bu ixchamlik mazmunni kamaytirmaydi: kichik belgi qahramon ongidagi va jamiyatdagi katta siljishni ochadi. Adibning ramziy usuli voqelikdan qochish emas, kundalik holat ichida yashirin qolgan axloqiy sababni ko'rinadigan qilishdir.

"Bozor" romanida savdo maydoni oddiy dekoratsiya emas, jamiyatning siqilgan modelidir. Unda tovush, hid, issiq, tirbandlik, chaqiriq va ayirboshlash bir vaqtning o'zida harakat qiladi. Fozilbekning shu makonda ma'no qidirishi bozordagi tashqi shovqin bilan ichki savol o'rtasidagi ziddiyatni kuchaytiradi. Bozor tabiiy ekotizimga o'xshab turli qatlamlarni bir joyga yig'adi, ammo undagi muvozanatni tabiat qonuni emas, narx va manfaat boshqaradi. Shuning uchun makon odamlarning yashirin xususiyatlarini ochadigan axloqiy laboratoriyaga aylanadi [4; 10, 260–261-b.].

Romanning asosiy savoli — hamma narsaga narx qo'yish mumkinmi? Savdo kundalik hayot uchun zarur, biroq uning mantiqi mehr, xotira, vijdon va inson qadriga ko'chsa, munosabatning tabiiy samimiyligi buziladi. Do'stmuhammad bozorni inkor etmaydi; u bozorning hayot vositasidan hayot hukmdoriga aylanish nuqtasini kuzatadi. Bu yerda Hardy bilan muhim tipologik yaqinlik paydo bo'ladi: Flintcomb-Ashdagi mashina mehnat ritmini, "Bozor"dagi narx mantig'i esa insoniy aloqalar ritmini o'ziga bo'ysundiradi.

"Jajman" hikoyasida mazkur jarayon g'ayritabiiy jonzot orqali yanada keskin ko'rsatiladi. Jajman bozor ne'matlarini yeb, o'g'irlab, asta-sekin tim ahli ko'nikkan mavjudotga aylanadi. Muammo uning birdan paydo bo'lishida emas, odamlarning dastlabki beparvoligidadir. Hikoyadagi "indamadik", keyin esa "erkatoyimizga aylantirdik" mazmunidagi tan olish jamiyatning yovuzlikni kundalik odatga aylantirish mexanizmini ochadi [5]. Zardusht boboning "Jajman timni emas, bozorni yeb bitiradi", degan ogohlantirishi ramzning markaziy ma'nosini jamlaydi [5].

Jajmanni faqat ochko'z bir shaxsning timsoli deb o'qish torlik qiladi. U chegarasiz iste'molga moslashgan muhitning umumiy mahsulidir. Maxluq yo'q qilingach, undan kattaroq Jajmanning paydo bo'lishi sabab o'zgarmaganini ko'rsatadi. Odamlar alomatni yo'qotgan, lekin uni tug'dirgan befarqlik, manfaat va o'zini oqlash tartibini saqlab qolgan. Yozuvchining o'zi ham hikoyaning polifonikligini ta'kidlab, o'quvchi turli ma'no topishi mumkinligini aytadi [15]. Demak, ramz birgina siyosiy yoki maishiy izohga yopilmaydi.

Hikoyaning ekologik qatlamida ham shu mantiq bor. Tabiiy tizimda iste'mol cheklov, qayta tiklanish va muvozanat bilan bog'liq. Jajman esa faqat yutadi; u olgan narsasining o'rnini to'ldirmaydi va o'z mavjudligini tobora kattalashtiradi. Shu tariqa maxluq biologik obraz bo'lsa ham, tabiatga tegishli sog'lom me'yorni emas, uning buzilgan nusxasini ifodalaydi. Cheksiz istak resursni, mehnatni va odamni bir xil iste'mol obyektiga aylantiradi.

"Nigoh" va "So'roq" singari asarlarda tabiat-jamiyat ziddiyati yirik allegoriya emas, detallar tizimi orqali seziladi. Mayda jonzot yoki tashqi harakat qahramonning boshqarib bo'lmaydigan xavotirini uyg'otadi; qishloq muhitiga kirgan texnika esa insonlar o'rtasidagi mulk, ayb va mas'uliyat munosabatini keskinlashtiradi. "So'roq"dagi ichki hisob-kitob

shuni anglatadiki, muhitni buzgan kuch faqat tashqarida emas. Inson avvalo o'zining kichik murosarlari, sukuti va manfaatini tekshirishi kerak [6; 12].

Do'stmuhammad poetikasida tabiiy va zoomorf timsollar "ichki sud" vazifasini bajaradi. Ular qahramonga hukm chiqarib bermaydi, balki yashirin holatni ko'zga ko'rinadigan shaklga keltiradi. Bozorning shovqini — ma'no yo'qolishini, Jajmanning ishtahasi — me'yorning yemirilishini, mayda jonzoatning bezovta harakati esa ongndagi parokandalikni bildiradi. Shu sababli tabiat bu nasrda tashqi go'zallikdan ko'ra axloqiy sezgirlikni uyg'otuvchi belgi sifatida kuchliroqdir.

1-rasm. Tabiat va jamiyat munosabatining qiyosiy badiiy-falsafiy modeli

QIYOSIY TAHLIL: MUSHTARAKLIK VA MILLIY POETIK FARQ

Ikki adibni yaqinlashtiradigan birinchi jihat — makonning faol ma'no hosil qilishidir. Hardyda Egdon, sut fermasi yoki g'aramlar orasidagi dala qahramon qaroriga jismoniy ta'sir ko'rsatadi. Do'stmuhammadda bozor va tim odamning xulqini tezlashtiradi, uni narx, shovqin va ko'pchilik bosimiga tortadi. Farq shundaki, Hardy makoni geologik va tarixiy chuqurlikka ega: u insondan oldin mavjud va undan keyin ham qoladi. Do'stmuhammad makoni esa zamonaviy ijtimoiy ongning zichlashgan shaklidir; uning bosimi tashqaridan ko'ra ichkarida kuchli seziladi.

Ikkinchi umumiylik — taraqqiyotga tanqidiy, lekin mutlaq inkor qilmaydigan munosabat. Hardy xirmon mashinasini, Do'stmuhammad esa traktor yoki bozor mexanizmini yovuzlikning tayyor belgisi qilib qo'ymaydi. Muammo texnika va iqtisodning axloqiy nazoratdan ajralishidadir. Gabrielning amaliy bilimi hosilni saqlaydi; savdo ham tirikchilikni ta'minlaydi. Ammo mexanizm odamning tanasi, qadr-qimmatini va mas'uliyatidan ustun qo'yilganda, vosita hukmron kuchga aylanadi.

Uchinchi yaqinlik insonning muhit oldidagi ikki tomonlama holatida ko'rinadi. Qahramon muhit mahsuli, ammo u muhitni davom ettiruvchi yoki o'zgartiruvchi shaxs hamdir. Eustacia Egdonni faqat qamoq deb ko'rib, o'z begonalashuvini chuqurlashtiradi; Gabriel tabiat belgilarini o'qib, jamoa beparvoligi oqibatini yumshatadi. "Jajman"dagi tim ahli dastlabki sukuti bilan maxluqning kuchayishiga sharoit yaratadi. Shaxsiy qaror kichik ko'rinsa-da, jamoaviy natijaga qo'shiladi.

Biroq ikki poetik tizimning falsafiy ohangi bir xil emas. Hardyda antik fojia, tasodif va inson imkoniyatining cheklanganligi kuchli seziladi. Uning peyzajlari keng, sekin va epik; qahramon shu ulkan makonda o'z chegarasini anglaydi. Do'stmuhammadda sharqona o'zini so'roq qilish, vijdon, qanoat va ezgulik-yovuzlik kurashi ramz, ironik ohang hamda grotesk bilan birlashadi. Hardy landshaftni falsafiy kosmosga aylantirsa, Do'stmuhammad g'alati timsol orqali jamiyatga tashxis qo'yadi.

Eng muhim umumlashma shuki, tabiatga munosabat jamiyatning insonga munosabatini takrorlaydi. Yer faqat resurs, hayvon faqat foyda, mehnat faqat mahsulot, inson faqat xaridor yoki ishchi kuchi deb qaralsa, bularning barchasida bitta reduktiv mantiq ishlaydi. Tess va Jajman atrofidagi bozor ahli mutlaqo boshqa olamlarda yashaydi, lekin ikkalasini bosimga olgan tizim tirik mavjudotning o'lchab bo'lmaydigan qadrini emas, tashqi samara va narxni ustun qo'yadi.

2-jadval. Ikki adib poetikasidagi qiyosiy mezonlar

Qiyosiy mezon	Thomas Hardy	Xurshid Do'stmuhammad	Umumiy xulosa
Asosiy makon	Wessex, Egdon Heath, dala va ferma.	Bozor, tim, qishloq, siqiq ijtimoiy muhit.	Makon voqea joyi emas, axloqiy tuzilma.
Tabiat obrazi	Peyzaj, fasl, bo'ron, tuproq, hayvon.	Zoomorf ramz, mikrotasvir, chang, issiq, texnika.	Tashqi muhit ichki va ijtimoiy holatni ochadi.
Ziddiyat manbai	Sanoatlashuv, sinf, patriarxal me'yor, begonalashuv.	Iste'mol, narx mantig'i, befarqlik, vijdon susayishi.	Vosita axloqiy nazoratdan chiqsa, fojia kuchayadi.
Yetakchi usul	Epik peyzaj va tragik ironiya.	Ramz, grotesk, psixologik detal.	Poetik shakl turli, muammo tipologik mushtarak.

Qiyosiy mezon	Thomas Hardy	Xurshid Do'stmuhammad	Umumiy xulosa
Falsafiy markaz	Inson tabiat va vaqt oldida cheklangan.	Inson ichki tabiatini o'zi buzishi mumkin.	Mas'uliyat tashqi muhit va ichki vijdonni birlashtiradi.

Tahlil natijasi tabiat obrazining ikki adibda bir xil ma'noga ega emasligini, biroq bir xil turdagi savolni yuzaga chiqarishini ko'rsatdi. Hardyda tabiat antropomorf tasvirlansa ham, inson irodasiga to'liq bo'ysunmaydi. Egdon yoki bo'ron qahramon kayfiyatini "takrorlab"gina qolmay, voqealar imkoniyatini cheklaydi va qarorni sinaydi. Do'stmuhammadda esa tabiat hamda hayvoniy obraz ko'proq semiotik xususiyatga ega: u jamiyatning ko'rinmaydigan ichki buzilishini tashqi shaklga aylantiradi.

Ikkinchi natija iqtisodiy mexanizmning ikki tomonlama tabiatiga taalluqlidir. Ferma, texnika va bozor hayotni tashkil etadi; ularsiz mehnat va ayirboshlash mumkin emas. Shunga qaramay, mexanizm insoniy o'lchovni tan olmasa, u mustaqil hukmga aylanadi. Hardyda mashinaning "despotik talabi", Do'stmuhammadda Jajmanning to'xtovsiz ishtahasi ayni jarayonning ikki badiiy ko'rinishidir. Biri realistik detal, ikkinchisi grotesk obraz, ammo ikkalasi ham me'yor yo'qolganda vosita qanday qilib tirik hayotni siqib chiqarishini ko'rsatadi.

Uchinchi natija ekologik muammoning axloqiy va ijtimoiy ildizlarini ochadi. Tabiatni asrash haqida bevosita shior aytilmasa ham, asarlar odamning istagi va mas'uliyati ustida to'xtaladi. Cheksiz istak tabiat resurslarini ham, inson mehnatini ham bir xil sarflanadigan narsa deb ko'radi. Shu nuqtada ekologik inqiroz qadriyatlar inqirozi bilan tutashadi. Hardy va Do'stmuhammadni birga o'qish bu bog'liqlikni aniqroq ko'rsatadi: tashqi muhitdagi buzilish ichki axloqiy muhitdan ajralgan hodisa emas.

Muhokama jarayonida bir ehtiyotkorlik zarur. Hardy qahramonlarini "tabiatga yaqin — yaxshi", "shaharga moyil — yomon" shaklida ajratish asarning murakkabligini kamaytiradi. Xuddi shuningdek, "Jajman"ni faqat ochko'zlik yoki faqat muayyan siyosiy tuzum ramzi deb belgilash ham polifonik ma'noni yopadi. Badiiy matnning kuchi aynan bir detalning psixologik, ijtimoiy va falsafiy qatlamlarni bir vaqtda ushlab turishidir.

XULOSA. Thomas Hardy va Xurshid Do'stmuhammad asarlarida tabiat va jamiyat munosabati turli badiiy shaklda quriladi. Hardyda tabiat qadimiy vaqt, real makon va inson rejasini sinovdan o'tkazadigan faol kuchdir. Egdon Heath, fasl, bo'ron va dala mehnati qahramon taqdirining moddiy sharoitini yaratadi, shu bilan birga sanoat, sinf va patriarxal axloqning adolatsiz tomonlarini ochadi. Do'stmuhammadda esa bozor, Jajman va boshqa tabiiy-zoomorf belgilar jamiyat ongidagi ochko'zlik, sukut, befarqlik va ichki begonalashuvni ko'rsatadigan ramziy ko'zguga aylanadi. Ikki adibning taraqqiyot tanqidi zamonaviylikni rad etmaydi. Ularning savoli boshqacha: texnika, savdo va ijtimoiy tartib kimga xizmat qilmoqda? Gabrielning bilimi yoki kundalik ayirboshlash hayot uchun zarur; fojia vosita inson qadridan ustun qo'yilganda boshlanadi. Shuning uchun tabiat-jamiyat ziddiyati faqat ekologik mavzu emas, balki mehnat, gender, sinf, iste'mol va vijdon masalalarini birlashtirgan falsafiy muammodir. Qiyosiy tahlilning yakuniy xulosasi shuki, inson tabiatni faqat foydalaniladigan obyekt deb ko'ra boshlaganida, boshqa insonni ham xuddi shunday baholash xavfi kuchayadi. Hardy epik peyzaj orqali, Do'stmuhammad esa ramz va grotesk orqali tirik hayotning narx bilan o'lchanmaydigan qadriini himoya qiladi. Tashqi ekologik muvozanatni tiklash ichki axloqiy muvozanat — me'yor, mas'uliyat, hamdardlik va o'zini so'roq qilish bilan birga kechgandagina barqaror natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- Hardy T. The Return of the Native. – London: Penguin Classics, 2003. – 512 p.
- Hardy T. Tess of the d'Urbervilles. – London: Penguin Classics, 2003. – 592 p.
- Hardy T. Far from the Madding Crowd. – London: Penguin Classics, 2000. – 464 p.
- Do'stmuhammad X. Bozor: roman. – Toshkent: Sharq, 2000.
- Do'stmuhammad X. Jajman: hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 1997.
- Do'stmuhammad X. So'roq: hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2011.
- Glottfelty Ch., Fromm H. (Eds.). The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. – Athens: University of Georgia Press, 1996. – 415 p.
- Garrard G. Ecocriticism. 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2012. – 240 p.
- Akhter H., Tabassum S. Understanding Nature and Humanity: An Ecocritical Study of Thomas Hardy's The Return of the Native // Bulletin of Advanced English Studies. – 2023. – Vol. 8. – No. 2. – P. 113–120.
- Barrett Ch. Character and Environment in Thomas Hardy's Fiction // Great Writers Inspire. – University of Oxford, 2012.
- Kramer D. (Ed.). The Cambridge Companion to Thomas Hardy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 240 p.
- Rahmonova H. H. Xurshid Do'stmuhammad hikoya va qissalari badiiyati (obraz va tasvir): filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021.
- Jumaboyev O. "Jajman" va "Qo'l" hikoyalarining ramziy-metaforik xususiyatlari. – Toshkent: O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, 2022. – B. 1–9.
- Karim G'. Ruhiyat musavviri // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 2008.
- Ali U. Adabiyotda kashfiyot bo'lmasa... Xurshid Do'stmuhammad bilan suhbat // Bekajon. – 2008. – № 72.
- Fatullayeva N. O. "Jajman" hikoyasi sujetida real va noreal unsurlarning badiiy mantig'i // Science and Research. – 2025. – Vol. 2. – Issue 6. – B. 793–797.